

ČESKÝ JAZYK

Přehled učiva
pro 4. ročník
základní školy

Nakladatelství Fraus 2010

Národní jazyk

Příslušníci jednoho národa se dorozumívají společným jazykem. Je to **jazyk národní**.
Národním jazykem Čechů je **čeština**.

Spisovnou formou českého jazyka se domluvíte ve všech situacích a v celé České republice. Spisovná slova a jejich tvary najdeme vždy v příručkách, např. *sestra, silný déšť, narozeniny*.
Nespisovnou podobu jazyka sice můžete slyšet na ulicích v různých oblastech České republiky, ale užívá se především v mluveném projevu a v jazykových příručkách ji obvykle nenajdeme. Např.: *ségra, narozky, erteple, matika*.

Zvuková stránka jazyka

Nejdůležitější slovo ve větě obvykle vyslovíme nejsilněji – nese **větný přízvuk**.
Kromě větného přízvuku existuje ještě **přízvuk slovní**. Je to zesílení na slabice slova.
V češtině je na první slabice slova.

Rychlost, kterou mluvíme, označujeme jako **tempo**.

Změny tónu hlasu při pronášení věty označujeme **větná melodie (intonace)**.

Věta oznamovací má melodii **klesavou**, věta tázací, na niž odpovíme ano, ne, **stoupavou**.

Ostatní věty mají melodii **stoupavě klesavou**.

Stavba slova

Ve slově lze rozlišit **kořen**, **část předponovou** a **příponovou**, někdy i **koncovku**.

Např. za - les - něný.

Hlávky v kořeni příbuzných slov se někdy mění, např. pozorujeme, že se změnila:

délka samohlásky, např. píle - pílný,

samohláska, např. půl - polovina,

souhláska, např. noha - nožka.

Správně určené jsou pak obě podoby kořenu.

Předpona není samostatné slovo je jen částí slova před kořenem, např. **podlézt**, **odhrnout**, **nadzvukový**, **podpěra**, **předpovídat**, **beznadějně**, **vztahovat**, **roznést**.

Pokud ke kořenu slova začínajícímu skupinou **je-** přidáme předponu **ob-** nebo **v-**, píšeme pak v tomto slově **-bje-**, **-vje-**, např. *objev*, *objet*, *objednat*, *vjezd*.

Ve většině **přípon** se v odvozených slovech píše **i, í**. Např. *kasička*, *malíček*, *papírna*.

Podstatná jména

Změny tvarů podstatných a přídavných jmen, zájmen a číslovek označujeme jako **skloňování**. Při skloňování slov se mění jejich **koncovka**, např. *Magda*, *Magdy*, *Magdě...*

Podstatná jména dělíme na základě rodu a koncovek jejich různých tvarů do skupin. Každou skupinu zastupuje její **vzor**. Ten je důležitý mimo jiné při psaní **i, í, y, ý** v koncovce podstatných jmen. Koncovka je stejná jako u tvaru odpovídajícího vzoru. Např. *křeslo* – vzor *město*, *s městy* → *s křesly*, *stůl* – vzor *hrad*, *nad hrady* → *nad stoly*.

Skloňování podstatných jmen rodu středního

	Vzor <i>město</i>		Vzor <i>moře</i>	
	č. j.	č. mn.	č. j.	č. mn.
1. pád Kdo? Co?	město	města	moře	moře
2. pád Koho? Čeho?	města	měst	moře	moří
3. pád Komu? Čemu?	městu	městům	moři	mořím
4. pád Koho? Co?	město	města	moře	moře
5. pád Oslovujeme, voláme	město!	města!	moře!	moře!
6. pád (O) kom? (O) čem?	městě, -u	městech	moři	mořích
7. pád Kým? Čím?	městem	městy	mořem	moři

Některá slova mohou mít v 6. p. č. j. dvě koncovky, např. (v) *mléku* i *mléce*, (o) *autu* i *autě*. Některá slova končí v 6. p. č. mn. na **-ách, -ích**, např. *na kolečkách* i *na kolečcích*. Slova typu **hřiště, strniště, smetiště (kotě, koště)** končí na samohlásku **-e**, proto se skloňují podle vzorů *moře (kuře)*.

	Vzor <i>kuře</i>		Vzor <i>stavení</i>	
	č. j.	č. mn.	č. j.	č. mn.
1. pád Kdo? Co?	kuře	kuřata	stavení	stavení
2. pád Koho? Čeho?	kuřete	kuřat	stavení	stavení
3. pád Komu? Čemu?	kuřeti	kuřatům	stavení	stavením
4. pád Koho? Co?	kuře	kuřata	stavení	stavení
5. pád Oslovujeme, voláme	kuře!	kuřata!	stavení!	stavení!
6. pád (O) kom? (O) čem?	kuřeti	kuřatech	stavení	staveních
7. pád Kým? Čím?	kuřetem	kuřat	stavením	staveními

Skloňování podstatných jmen rodu ženského

	Vzor <i>žena</i>		Vzor <i>růže</i>	
	č. j.	č. mn.	č. j.	č. mn.
1. pád Kdo? Co?	žena	ženy	růže	růže
2. pád Koho? Čeho?	ženy	žen	růže	růží
3. pád Komu? Čemu?	ženě	ženám	růži	růžím
4. pád Koho? Co?	ženu	ženy	růži	růže
5. pád Oslovujeme, voláme	ženo!	ženy!	růže!	růže!
6. pád (O) kom? (O) čem?	ženě	ženách	růži	růžích
7. pád Kým? Čím?	ženou	ženami	růží	růžemi

	Vzor <i>píseň</i>		Vzor <i>kost</i>	
	č. j.	č. mn.	č. j.	č. mn.
1. pád Kdo? Co?	píseň	písně	kost	kosti
2. pád Koho? Čeho?	písně	písní	kosti	kostí
3. pád Komu? Čemu?	písní	písním	kosti	kostem
4. pád Koho? Co?	píseň	písně	kost	kosti
5. pád Oslovujeme, voláme	písní!	písně!	kosti!	kosti!
6. pád (O) kom? (O) čem?	písní	písních	kosti	kostech
7. pád Kým? Čím?	písní	písněmi	kostí	kostmi

Podstatná jména **ženského** rodu všech vzorů mají ve tvaru 7. p., č. mn. koncovky **-ami, -emi, -mi**, např. *ženami, růžemi, písněmi, kostmi*. Na konci píšeme vždy **-i**.

Skloňování podstatných jmen rodu mužského životného

	Vzor <i>pán</i>		Vzor <i>muž</i>	
	č. j.	č. mn.	č. j.	č. mn.
1. pád Kdo? Co?	pán	páni, -ové	muž	muži, -ové
2. pád Koho? Čeho?	pána	pánů	muže	mužů
3. pád Komu? Čemu?	pánu, -ovi	pánům	muži, -ovi	mužům
4. pád Koho? Co?	pána	pány	muže	muže
5. pád Oslovujeme, voláme	pane!	páni, -ové!	muži!	muži, -ové!
6. pád (O) kom? (O) čem?	pánu, -ovi	pánech	muži, -ovi	mužích
7. pád Kým? Čím?	pánem	pány	mužem	muži

	Vzor <i>předseda</i>		Vzor <i>soudce</i>	
	č. j.	č. mn.	č. j.	č. mn.
1. pád Kdo? Co?	předseda	předsedové	soudce	soudci, -ové
2. pád Koho? Čeho?	předsedy	předsedů	soudce	soudců
3. pád Komu? Čemu?	předsedovi	předsedům	soudci, -ovi	soudcům
4. pád Koho? Co?	předsedu	předsedy	soudce	soudce
5. pád Oslovujeme, voláme	předsedo!	předsedové!	soudce!	soudci, -ové!
6. pád (O) kom? (O) čem?	předsedovi	předsedech	soudci, -ovi	soudcích
7. pád Kým? Čím?	předsedou	předsedy	soudcem	soudci

1. p. č. j.
chlapec
průvodce

vzor
muž
soudce

5. p. č. j.
chlapče!
průvodce!

Skloňování podstatných jmen rodu mužského neživotného

	Vzor <i>hrad</i>		Vzor <i>stroj</i>	
	č. j.	č. mn.	č. j.	č. mn.
1. pád Kdo? Co?	hrad	hrady	stroj	stroje
2. pád Koho? Čeho?	hradu, lesa	hradů	stroje	strojů
3. pád Komu? Čemu?	hradu	hradům	stroji	strojům
4. pád Koho? Co?	hrad	hrady	stroj	stroje
5. pád Oslovujeme, voláme	hrade!	hrady!	stroji!	stroje!
6. pád (O) kom? (O) čem?	hradu, -ě, lese	hradech, lesích	stroji	strojích
7. pád Kým? Čím?	hradem	hrady	strojem	stroji

Některá podstatná jména nemají vždy všechny tvary stejné jako jejich vzory. Proto jsou v přehledech skloňování uvedeny i tvary pomocných vzorů, např. *les*. Podstatná jména vzoru *hrad* mají v 6. p. č. mn. základní koncovku **-ech** (*hradech, pytlech*). Mnohá podstatná jména však mají koncovku **-ích** (*lesích, pytlích, balíčcích*) a kromě ní ještě **-ách** (*balíčcích*).

Číslovky

Číslovky určité vyjadřují určitý, přesný počet, pořadí, násobek, množství druhů. Můžeme je obvykle vyjádřit číslicemi. Např. *patnáct (15), třetí (3.), tisíckrát (1000x), trojí*.

Číslovky neurčité přesný počet, pořadí, násobek, množství druhů nevyjadřují. Např. *kolik, několikátý, mnohokrát, několikery*.

Číslovky (určité i neurčité) dělíme podle jejich významu do čtyř skupin:

základní vyjadřují počet (odpovídají na otázku *kolik*), např. *deset, mnoho*,

řadové vyjadřují pořadí (odpovídají na otázku *kolikátý*), např. *první, několikátý*,

násobné vyjadřují násobek (odpovídají na otázku *kolikrát* nebo *kolikanásobný*), např. *pětkrát, mnohonásobný*,

druhové vyjadřují množství druhů (odpovídají na otázku *kolikery, kolikerý*), např. *dvoje, několikery, dvojí, několikery*.

Skloňování číslovek dva (dvě), oba (obě)

1. p.	dva (dvě)	oba (obě)	sportovci, krabice, kůzlata
2. p.	dvou	obou	sportovců, krabic, kůzlat
3. p.	dvěma	oběma	sportovcům, krabicím, kůzlatům
4. p.	dva (dvě)	oba (obě)	sportovce, krabice, kůzlata
5. p.	(o) dvou	(o) obou	sportovcích, krabicích, kůzlatech
7. p.	dvěma	oběma	sportovci, krabicemi, kůzlaty

Za řadovými číslovkami napsanými číslicemi **píšeme tečku**. Např. *13. srpna, 21. století, 9. cvičení*. Čteme *třináctého, dvacáté první (jednadvacáté) deváté*.

Slovesa

Slovesné tvary můžeme zařadit do tří skupin podle **slovesného způsobu**:

tvary způsobu **oznamovacího** oznamují nějakou činnost, např. *píšeš*,

tvary způsobu **rozkazovacího** vyjadřují rozkaz nebo přání, např. *piš*,

tvary způsobu **podmiňovacího** vyjadřují děj, který by nastal po splnění určité podmínky, např. *zapsali byste si* (např. *kdybyste měli tužku*).

Tvary rozkazovacího způsobu:

	č. j.	č. mn.
1. osoba		<i>napišme, posílejme, učešme se</i>
2. osoba	<i>napiš, posílej, učeš se</i>	<i>napište, posílejte, učešte se</i>

U těchto tvarů neurčujeme čas.

Slovesné tvary podmiňovacího způsobu

	jednotné číslo	množné číslo
1. osoba	zpíval(a, o) bych (si)	zpívali(y, a) bychom (si)
2. osoba	zpíval(a, o) bys (by sis)	zpívali(y, a) byste (si)
3. osoba	zpíval(a, o) by (si)	zpívali(y, a) by (si)

Podmiňovací způsob = tvar **bych/bys/by/bychom/byste/by** (tvary slovesa **být**) + **příčestí činné** (minulé), např. (já) *bych zpívala*, (oni) *by přišli*.

Stejně se tvoří podmiňovací způsob pomocí tvarů **abych** a **kdybych**.

V zakončeních slovesných tvarech přítomného a budoucího času píšeme vždy **í**. Např. *prosím, mluvíš, umí, sázíme, kreslíte, vymyslí*.

Předložky

Předložky jsou samostatná slova, která se obvykle pojí s podstatnými jmény.

Jednoslabičné předložky vyslovujeme zpravidla dohromady s následujícím slovem, ale píšeme je vždy zvlášť, např. *od syna, pod střechou*.

Zapamatuj si psaní předložek **od, nad, pod, před, bez**.

Skladba

Kterákoli věta (oznamovací, tázací, rozkazovací, přací) vyslovená s výrazným citovým zabarvením (důrazně, vyděšeně) je **věta zvolací**. V písmu se označuje vykřičníkem. Např. *Markéta už je tady!* Věta tázací zvolací je zakončena dvěma interpunkčními znaménky, otazníkem a vykřičníkem. Např. *Kdo že je tady?!*

Přímá řeč bývá doprovázena **větou uvozovací**, např. *Luboš řekl: „Půjdeme na zahradu.“*, nebo např. *„Půjdeme všichni,“ souhlasila Jana.*

Text přímé řeči obvykle tvoří samostatný odstavec.

Věta uvozovací může **přímou řeč** předcházet, ale může ji také následovat nebo ji i přerušovat. Musíme si dobře pamatovat, kam se zapisují uvozovky a další interpunkční znaménka, kde jsou velká (**V**) a kde malá (**m**) písmena.

Např. Láďa slíbil: „Zítra určitě.“

V _____: „V_____.“

„Máš tužku?“ ptala se Jitka.

„V_____?“ m_____.

„Myslím,“ prohlásil lékař, „že už máme vyhráno.“

„V_____,“ m_____, „m_____.“

Nepřímá řeč vyjadřuje to, co někdo řekl, a zapisuje se bez uvozovek. Bývá vyjádřena souvětím. Např. přímou řeč: (Marcel říká:) *„Zavolám ti.“* vyjádříme nepřímou řečí: *Marcel říká, že ti zavolá.*

Základní skladební dvojice se skládá z podmětu a přísudku. Určitým slovesným tvarem je obvykle vyjádřen **přísudek**. Člen, na který se ptáme otázkou 1. pádu **Kdo? Co?** a přísudkem, se nazývá **podmět**. Bývá vyjádřen nejčastěji podstatným jménem nebo zájmenem. Na přísudek se zeptáme pomocí podmětu otázkou **Co dělal, dělá, bude dělat** podmět?

Např. ve větě *Včera spadla v horách lavina.* se zeptáme: Kdo? Co? spadla? Lavina. (podmět) Co dělala lavina? Spadla. (přísudek)

Základní skladební dvojice je lavina spadla.

O **podmětu** (nebo **přísudku**), který není součástí jiné než základní skladební dvojice,

říkáme, že je **holý**. Např. Kotě přede. (holý podmět, holý přísudek)

Rozvitý podmět (nebo přísudek) je členem alespoň jedné další skladební dvojice, např.:

Mourovaté kotě přede. (rozvitý podmět, holý přísudek)

Kotě tiše přede. (holý podmět, rozvitý přísudek)

Mourovaté kotě tiše přede na koberci. (rozvitý podmět, rozvitý přísudek)

Nejmenší část věty, která má smysl, se nazývá **základ věty**. Je tvořen obvykle přísudkem, většinou i podmětem a někdy i dalšími členy (slovy). Příklady: *Sněží. Fouká vítr. Jakub se rozdělil se sestrou o jablko.*

Přísudek se shoduje s podmětem

v osobě: 1. os. *Já běžím.* 2. os. *Ty běžíš.* 3. os. *On běží.*
a čísle: jednotné *Ty běžíš.* množné *Vy běžíte.*

Přísudek vyjádřený slovesem v minulém čase (počítal, počítala) se shoduje s podmětem i v rodě. Např. Karel *doběhl.* Nela *zpívala.* *Kotě mňoukalo.*

Koncovky přísudku v minulém čase s podmětem v množném čísle:

Podmět je ve **středním rodě**, např. *Vozidla zastavovala.*

Podmět je v **ženském rodě**, např. *Lodičky přistávaly.*

Podmět je v **mužském rodě životném**, např. *Závodníci se připravovali.*

Podmět je v **mužském rodě neživotném**, např. *Balóny odlétaly.*

Slovo **děti** se v množném čísle skloňuje podle vzoru *kost* (*kosti – děti, kostí – dětí...*), v těchto tvarech je tedy **rodu ženského**. V přísudku v minulém čase proto píšeme **-y**. Např. *Naše děti včera lyžovaly.*

Komunikační a slohová výchova

Konflikt znamená, že se lidé mezi sebou nemohou dohodnout. Jeden chce druhému v něčem zabránit, nějak na něj zapůsobit, nebo mu ublížit.

Konflikt se snažíme **řešit** co nejdříve a tak, aby řešení vyhovovalo všem. Dlouhým dohadováním ztrácíme čas a hrozí, že nikdo nedosáhne svého. Pokud se nám stále nedaří najít řešení, zopakujeme, co nám vadí (např. *Vadí mi, když nás předbíháš.*), a pokusů zanecháme.

Manipulace je chování (jednání), při kterém chce jeden člověk přimět druhého k tomu, aby udělal něco, s čím nesouhlasí a co často ani sám nechce. Např. *„Tak dělej, patříš přece k nám, ne?“* Může mít formu vyhrožování, zastrašování, lhaní, ale také přehnaného chválení a lichocení, např. *„Tvůj mobil je prostě úžasný!“*

Pokud něco skutečně nechceme nebo nemůžeme udělat, měli bychom se v rozhovoru bránit: např. řekneme stručně *„Ne.“* a opakujeme stále, co nechceme, např. *„Nehodím.“*, ale můžeme začít mluvit i o něčem jiném.

Uděláme-li něco nesprávného, nevymlouváme se. Přiznáme svou chybu a **omluvíme se**. Omlouvá-li se někdo nám, je slušné omluvu přijmout.

Prosba je forma žádosti. Užitím slovesa **prosím** ji posílíme, posluchač však není povinen naši prosbu splnit. Např. *„Podej mi, prosím...“* *„Podala bys mi prosím...“* *„Buďte tak hodný a...“* V případě, že potřebujeme projít, použijeme zdvořilostní výraz *„S dovolením, prosím“* a počkáme.

Dovoláme-li se na **záznamník**, vždy pozdravíme, zřetelně se představíme a stručně vyjádříme to, co si přejeme. Na závěr uvedeme, že se buď ozveme znovu, nebo že čekáme na zavolání. Pro jistotu zřetelně zopakujeme svoje jméno a řekneme i své telefonní číslo. Nezapomeneme na pozdrav.

Každý text obsahuje zpravidla více **informací**. Některé jsou důležité (**podstatné**), jiné méně důležité nebo nedůležité (**okrajové**). V některých psaných textech (např. v učebnicích) jsou podstatné informace zvýrazněny.

Psané texty většinou obsahují **orientační prvky**. Patří k nim **nadpis** (titulek), členění na **odstavce**, **zvýrazněné** části textu, **úvod**, **závěr**, **ilustrace** a **fotografie**, **tabulky** a **grafy**. V knize to jsou především **obsah**, **kapitoly**, **rejstříky**, **tiráž**, **přílohy**.

V mnoha textech, které se objevují v novinách či v kterémkoli zpravodajství, najdeme **fakta** i **názory**. Fakta si můžeme ověřit, ale domněnky a názory ověřit nejde.

Téma textu říká, o čem text je. Někdy je text podle něj i nazván, např. *Počítače*. **Jádro** textu tvoří důležité informace, které se v textu o daném tématu vyskytují.